

تاکزونومی تجربی بیدهای ایران

با روش کاشت در محیط یکسان به منظور شناسایی و بررسی دامنه تغییرات صفات گونه‌ها

مصطفی اسدی*

«تاکزونومی تجربی بیدهای ایران» نام کتابی از انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور است که با شماره انتشار ۴۳۸ در سال ۱۳۹۱ منتشر شد. کتاب، تألیف آقای دکتر علی اصغر معصومی، استاد بازنشسته بخش تحقیقات گیاه‌شناسی مؤسسه یاد شده است که با همکاری ۱۵ نفر از پژوهشگران و کارشناسان دستگاه‌های پژوهشی و آموزشی کشور نگارش شده که متأسفانه وابستگی سازمانی آنها در کتاب مشخص نشده است. از عنوان کتاب و موضوع تاکزونومی تجربی (Experimental taxonomy) چنین برداشت می‌شود که هدف اساسی در این کتاب بررسی ویژگی‌های گونه‌ها و جمعیت‌های جنس بید در شرایط محیطی یکسان و با حذف شرایط محیطی طبیعی است. این نوع مطالعات که به منظور تعیین مرز آرایه‌ها، همچنین تشخیص ویژگی‌های جمعیت‌ها استفاده می‌شوند، از دیرباز مورد توجه گیاه‌شناسان و متخصصان زیست‌شناسی جمعیت‌ها (Population biology) بوده، بنابراین، مطالعات زیادی در این باره انجام شده است.

کتاب با پیشگفتار و مقدمه‌ای شروع می‌شود که مؤلف در آن به تبیین موضوع کتاب و اهداف آن می‌پردازد. در قسمت تاریخچه مطالعات بید در دنیا و ایران، ابتدا به نام لینه که در سال ۱۷۵۳، نام *Salix L.* را با ۲۹ گونه معتبر کرد، اشاره می‌شود. سپس به تغییرات بسیار زیادی که توسط مؤلفان مختلف در تعداد گونه‌های مناطق مختلف داده شده است، می‌پردازد و در نهایت نام بیدشناس معروف دنیا Skvortsov (۱۹۶۹-۱۹۶۵) و انتشارات او مطرح می‌شود. در خصوص سابقه مطالعات بید در ایران، ابتدا نام بواسیه (Boissier, 1879)، مؤلف فلور شرق (Flora Orientalis) که سنگ بنای گیاه‌شناسی خاورمیانه را پایه‌گذاری کرد، به چشم می‌خورد که ۱۰ گونه بید را از ایران تشخیص داده است. طبق اظهار نگارنده، مؤلفان بعدی در ایران، آقایان دکتر احمد پارسا (۱۹۵۰) و دکتر صادق مبین (۱۳۵۸)، استادان دانشگاه تهران، تغییرات عمده‌ای در گونه‌های جنس ندادند و تنها تعدادی گونه به گونه‌های ایران اضافه یا حذف کرده‌اند. در پایان، به کتاب «درختان و درختچه‌های ایران» تألیف آقای دکتر حبیب‌اله ثابتی (۱۳۵۵) اشاره

*استاد پژوهش، بخش تحقیقات گیاه‌شناسی، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران
پست الکترونیک: assadi@rifr-ac.ir

می‌شود که کاستی‌های مؤلفان پیشین را با در نظر گرفتن نظر Skvortsov، گیاه‌شناس روس، برطرف می‌کند. در این کتاب به نام کتاب «فلور ایران» که در سال ۱۳۹۰ و یک سال پیش از آن چاپ شده بود، اشاره‌ای نشده است. در ادامه، اطلاعاتی در خصوص طبقه‌بندی‌های انجام‌شده بید در دنیا و جایگاه تاکسونومی آن ارائه می‌شود. سپس روش تحقیق که شامل جمع‌آوری و شناسایی نمونه‌ها، تهیه قلمه به‌منظور ایجاد بیدستان تجربی و مطالعات تاکسونومی است، توضیح داده می‌شود. در قسمت نتایج، نام صفات رویشی، زایشی و اکولوژیک بیان می‌شود و برای هر مورد، چند خط که دامنه تغییرات ویژگی‌ها را دربردارد، نوشته می‌شود و نام برخی از گونه‌ها که آن صفات را دارند، به‌عنوان نمونه ذکر می‌شود.

در فصل بعدی، به نقل از Skvortsov، تاریخچه دورگ‌پذیری بین گونه‌ای در دنیا به‌طور مفصل توضیح داده می‌شود. در بخشی از این قسمت آمده است: در گذشته دیدگاه دورگ‌پذیری و تشکیل دورگه در جنس بید امری متداول و معمول تشخیص داده می‌شده است، ولی Skvortsov بیان می‌کند در این مورد اغراق شده و تعداد دورگه‌های طبیعی خیلی کمتر است که این مورد از نظر مؤلف کتاب نیز تأیید می‌شود. در ادامه، فهرست ۳۲ فرمول دورگه‌ای برای قسمت آسیایی روسیه و کشورهای مجاور در آسیا ارائه می‌شود.

فصل بعدی فیلوژنی مولکولی بیدهاست که تعداد ۲۹ گونه و یک فرم از بیدهای ایران را دربرمی‌گیرد. در این قسمت، پس از معرفی روش کار، درخت فیلوژنی گونه‌های مختلف بید در ایران با برون‌گروه‌هایی از جنس صنوبر ارائه شده است. این درخت با طبقه‌بندی بیدهای ایران که در دو فصل بعد ذکر شده است، هیچ تطابقی ندارد و در این خصوص نیز، بحثی نشده است.

در فصل بعد، کاربردهای بید توضیح داده می‌شود و در قسمت طبقه‌بندی بیدهای ایران، از جنس بید در ایران ۳ زیرجنس، ۱۱ بخش و ۳۲ گونه به‌صورت فهرست نوشته شده که مشخص نیست ترتیب آنها بر چه مبنایی بوده است. علاوه‌براین، نام ۵ دورگه به‌صورت لقب گونه‌ای بیان شده که والدین آنها به‌صورت فرمول نوشته شده است. با عنوان پراکندگی گونه‌های بید در ایران، گونه‌های بید هر استان به‌تفکیک ذکر می‌شود. در قسمت منابع نیز مقالات و کتاب‌های مختلفی آورده شده است که نام مؤلف در بین آنها دیده نمی‌شود.

نقد سازنده درخصوص کتاب

طبیعی است که مؤلف محترم و همکاران ایشان برای تهیه این کتاب زحمات زیادی کشیده‌اند و با در نظر گرفتن این جمله معروف که املاي نانوشته هیچ ایرادی ندارد، مطالبی درباره کتاب بیان می‌شود. - در قسمت نتایج، تفکیک، یا ادغام هیچ دو گونه‌ای براساس نتایج به‌دست آمده بیان نشده است و اغلب به ذکر دامنه تغییرات صفات به‌طورکلی و نه برای گونه‌های مختلف اکتفا شده است. چه بهتر

بود اگر در این زمینه نتیجه‌ای حاصل شده است، به صراحت بیان می‌شد تا مورد استفاده گیاه‌شناسان قرار گیرد.

- ویژگی‌های جمعیت‌های مختلف هر گونه بیان نشده است. چه بهتر بود، به ویژگی‌های جمعیت‌ها حتی به‌صورت نظری توجه می‌شد. البته، به‌کارگیری روش‌های آماری مستندتر بود و می‌توانست مورد استفاده متخصصان منابع طبیعی قرار گیرد.

- درخت فیلوژنی ارائه‌شده و ارتباط آن با ترتیب گونه‌ها و اینکه چرا با همدیگر تطابق ندارند، بحث لازم را می‌طلبد. علاوه‌براین، موقعیت دورگه‌ها نیز در کارهای مولکولی می‌توانست مورد توجه قرار گیرد. توضیح اینکه بیان دورگه‌ها به این شکل و تشخیص والدین آنها فرضی است، نه براساس انجام مطالعات ضروری. این قسمت می‌توانست مورد استفاده گیاه‌شناسان قرار گیرد.

- درخصوص نام دورگه‌هایی که به‌صورت لقب گونه‌ای ذکر شده است، صحیح این بود که به‌عنوان نمونه به شکل زیر نوشته شود و به‌جای X از $X \times persica$ استفاده شود.

Salix x persica Boiss.

در پایان برای جناب آقای دکتر معصومی، مؤلف اصلی کتاب، که از صاحب‌نظران مطرح در شناسایی جنس گون‌هاست و صاحب نوشته‌های متعددی در این زمینه است، آرزوی سلامتی و توفیق در خلق آثار بیشتر می‌کنم.

از طرف دست‌اندرکاران نشریه طبیعت ایران از بنده خواسته شد، کتاب یادشده را معرفی و نقد کنم. بنابراین، این نوشتار را تهیه کردم و با توجه به همکاری ۵۰ ساله‌ام با آقای دکتر معصومی، صلاح دیدم، نوشته را در اختیار ایشان بگذارم و نظر ایشان را درمورد نقد خواستار شوم، مشارالیه متن زیر را به‌صورت پی‌نوشت اضافه فرمودند:

با توجه به نقش آقای پابو در گیاه‌شناسی ایران، چند خطی را درمورد ایشان، که از بررسی نمونه‌های هرباریومی دستگیرم شده است، می‌نویسم. آقای پابو به‌عنوان اکولوژیست به مدت حدود ۴ سال به‌صورت منقطع در بخش مرتع مؤسسه کار می‌کرد. در این مدت، به تمام نقاط ایران سفر و حدود ۴۰۰۰ نمونه هرباریومی جمع‌آوری کرد. از برخی گونه‌های مشهور مرتعی بذر تهیه و پس از کاشت در ایستگاه‌های مؤسسه، نمونه هرباریومی از آنها تهیه کرد. در بسیاری موارد، نمونه‌ها را حتی در گروه‌های مشکل از نظر گیاه‌شناسی، خوب شناسایی کرد. همچنین، بذره‌های تهیه‌شده از برخی کشورهای خارجی مثل آمریکا، استرالیا، فلسطین اشغالی و غیره را در ایستگاه‌های مؤسسه کاشت و از آنها نیز نمونه‌های هرباریومی تهیه کرد. انتشارات آقای پابو، که هنوز هم از رفرنس‌های مهم محسوب می‌شوند، حاصل این دسته از فعالیت‌های پژوهشی‌شان است.

بنده (دکتر اسدی) نیز با نظر آقای دکتر معصومی کاملاً موافق هستم که باید از این قبیل سرمایه‌ها که درواقع سرمایه‌های اصلی یک مؤسسه پژوهشی است، به‌خوبی مراقبت شود.

جمهوری اسلامی ایران
وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور

شماره انتشار: ۴۳۸

تاکسونومی تجربی بیدهای ایران با روش کشت در محیط یکسان به منظور شناسایی و بررسی دامنه تغییرات صفات گونه‌ها

تألیف:
علی اصغر معصومی
با همکاری

احمد همتی، سید رضا صفوی، بیبا سیبوش، شاهرخ کاتلمپور اوسالو، فاطمه معینی،
اعظم عبدالله زاده، فتح‌اله نوری، احسان سادانی، علی بزرگمهر، علی خدا کریمی،
بهمن علیراده، علی صمد زاده، محمود طالبی، حسن جهان‌بازی، بابره یوسفی

تاکسونومی تجربی بیدهای ایران

علی اصغر معصومی

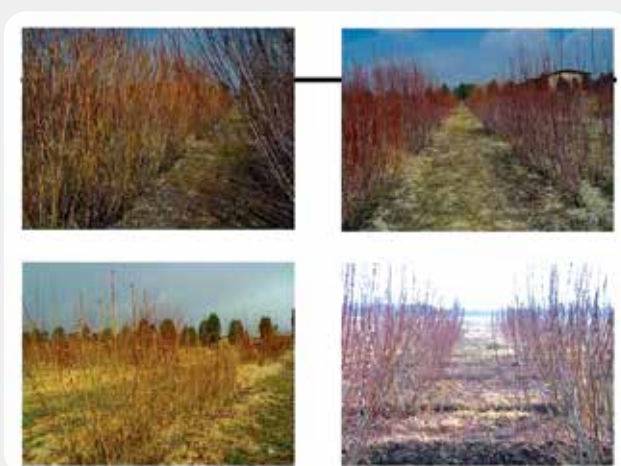

Islamic Republic of Iran
Ministry of Jihad-e-Agriculture
Agricultural Research, Education and Extension Organization
Research Institute of Forests and Rangelands

Experimental Taxonomy of the Genus *Salix* in Iran

By:
A. A. Maassoumi

شکل ۱- خزانه بید با کاشت قلمه گونه‌های متفاوت به صورت ردیفی (هر گونه توسط تابلوی کوچک مشخص شده است).

Salix wilhelmsiana

Salix cinerea

Salix elbursensis

شکل ۲- شکل‌های رویشی بیدها از رویشگاه‌های طبیعی ایران (بوته‌ای و درختچه‌ای)

Salix alba

Salix excelsa

Salix alba

Salix excelsa

شکل ۳- شکل‌های رویشی بیدها از رویشگاه‌های طبیعی (درختی با تاج ایستاده)

Salix babylonica

Salix babylonica var. *turtuosa*

شکل ۴- شکل‌های رویشی بیدها از رویشگاه‌های طبیعی (درختی با تاج آویزان)

شکل ۵- رویشگاه‌های طبیعی بید در البرز مرکزی (دره یوش و بلده)